

Відтак ідея єдності сучасного християнства мусить розумітися не як єдність доктринальна між гілками християнства, а як єдність, що ґрунтується на співпраці між конфесіями, співпраці на міжцерковному і навіть позацерковному ґрунті. У цьому контексті проблема єдності християнства не потребує втручання у цей процес держави. Це буде тільки загострювати об'єднаних процеси. Таке розуміння ідеї єдності не буде загострювати міжконфесійні чвари щодо визначення того, хто є найістиннішим, а хто – ні, хто є вірним, а хто – єретик. Більше того, вона передбачає поважливе ставлення до інакшомислячих християн, до іншої християнської доктрини, до іншої Церкви. Зараз, як ніколи до цього, актуальним постає виконання всіма християнами заповіді Христової про любов, згідно з якою любов передбачає й любов до ворога. Час розкидування каміння минув і настає ера „збирання каміння”.

Л.Побочій*

ФУНДАМЕНТАЛІЗМ ЯК КОНТРОВЕРСІЙНИЙ ФАКТОР У КОНСТРУЮВАННІ МІЖРЕЛІГІЙНОГО (МІЖКОНФЕСІЙНОГО) ДІАЛОГУ

Тривалий етап становлення та розвитку української державності супроводжується кардинальними світоглядними переорієнтаціями, суттєвими трансформаціями в економічній, політичній, соціально-культурній сфері, а серед іншого - ще й бурхливим розвитком релігійного середовища, його диференціацією та плюралізацією. З позицій системного аналізу глобальних процесів, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, зокрема в релігійному його секторі, нашу увагу привертають трансформації конфесійного пограниччя, які проектується і на власне релігійну сферу, і на інші суспільні ділянки. Проблема міжрелігійних (міжконфесійних) відносин належить до кола невичерпних. Вона була і знаходиться в центрі підвищеної уваги як науковців, так і релігійних організацій. Незважаючи на чисельну кількість досліджень, як у вітчизняній так і в закордонній науці,¹ питання з означеної проблематики лишаються вельми актуальними. Їх тематизованість для України зумовлена, з одного боку, утвердженням поліконфесійності в її релігійному середовищі, а з іншого – негативними тенденціями конфліктогенного характеру, що спостерігаються у розвитку міжрелігійних відносин на теренах нашої держави.

На сьогодні наслідки міжконфесійних протистоянь у суспільстві здаються нам досить прозорими. Вони *"зводять нанівець інтеграційні функціональні можливості релігії та активізують деструктивні, дестабілізуючі процеси в державі, руйнують підґрунтя громадянської злагоди, реанімують дух злоби, ворожнечі й нетерпимості"*.² Фактором, який активно сприяє розпалюванню релігійної ворожнечі та нетерпимості, постає надмірна політизація церковного середовища, прагнення певних політичних сил використати можливості релігійних організацій для досягнення своїх цілей, зміцнити власні позиції шляхом отримання підтримки віруючих.³ На цьому фоні продукуються вияви нетерпимості як до певних віросповідних напрямків, течій, так і взагалі до таких явищ, як поліконфесійність, релігійний плюралізм тощо. Та слід зауважити, що не тільки політики спекулюють на релігійному питанні, але й релігійні діячі намагаються

* Аспірантка Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

¹ Бабій М., Верховский О., Колодний А., Нуруллаєв О., Филипович Л., Хафф П. та ін.

² Бабій М. Діалог у контексті міжконфесійних відносин: сутність і проблеми. // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. – К., 2001. - С. 44

³ Бабій М. Проблеми і перспективи міжконфесійного діалогу // Українське релігієзнавство. - К., 1999. - №12. – С. 65.

використати політику як засіб для лобювання власних інтересів, нехтуючи при цьому основоположними принципами регулювання державно-церковних відносин.

Нова релігійна ситуація, що склалася в світі в останнє десятиліття, посилення міжконфесійних і внутрішньоконфесійних протиріч, бурхливий прояв релігійно-політичного екстремізму, що переплітається з міжнародним тероризмом, вимагають все більш активного пошуку оптимальних засобів нормалізації міжрелігійних відносин.

Історично-практичний досвід свідчить, що найбільш оптимальною, активною формою взаємодії з метою подолання конфронтацій, формування толерантних взаємовідносин між конфесійними спільнотами, забезпечення мирного співіснування релігій і релігійних об'єднань в епоху глобалізації є саме міжрелігійний (міжконфесійний) діалог. Він виявляє загальні цінності установки та світоглядні позиції, *"таємницю єдності попри відмінності між релігійними віруваннями"* (Папа Іван Павло II), що створює сприятливі можливості для співробітництва між релігійними спільнотами у різних суспільних сферах (гуманітарній, екологічній тощо).¹ Свою відкритість міжконфесійному (міжрелігійному) діалогу декларують представники практично всіх релігійних організацій, в тому числі католицької та православної. На важливості діалогової форми міжконфесійних відносин постійно наголошує Російська Православна Церква. Зокрема, ця проблема обговорювалася на Архієрейському Соборі РПЦ у 2004 році.

Міжрелігійний діалог триває вже давно, але протікає він нерівномірно, в різноманітних формах, з різною інтенсивністю, включаючи різних учасників. З середини ХХ століття у взаємовідносинах між церквами, конфесіями він став важливою формою мирного співіснування через пошук шляхів релігійної співпраці, формування атмосфери віротерпимості, взаєморозуміння та взаємодовіри на різних комунікативних рівнях. Але на сьогоднішній день існує багато серйозних перешкод на шляху конструювання діалогових комунікацій. Серед іншого, це наявність глибоких внутрішньоконфесійних протиріч, політична ангажованість серед багатьох релігійних лідерів (про що свідчить президентська кампанія 2004 р.), певний рівень релігійної нетерпимості серед населення.

Давнім різновидом нетерпимості, а часом - ненависті до прибічників інших релігій є релігійна ксенофобія². При цьому варто усвідомлювати, що "більш менш негативне відношення до інших релігійних поглядів необхідно для практично будь-якої релігійної ідентифікації"³. Річ лише в тому яких варіацій воно набуває. Так, наприклад, реальною проблемою є ксенофобні висловлювання представників конфесійного керівництва, або організації, видавництва та групи (за умови ідентифікації себе з тією чи іншою релігійною організацією), що прямо або опосередковано підштовхують до дискримінації. Сучасні стандарти толерантності не схвалюють цієї нетерпимості. Тому нині релігійні діячі, зокрема православні, намагаються бути більш толерантними до іновірців. Проте, це більшою мірою стосується офіційної позиції церкви. Що ж до радикальних православних кіл (передусім в УПЦ МП, що репрезентує погляди РПЦ), то в них панують традиційний антикатолицизм (боротьба із західним християнством загострюється в силу його культурного впливу та прозелітизму), антисектанство та антисемітизм (навіть священник пише про "сумну участь Церкви в антисемітській пропаганді й поширенні антисемітського міфу"⁴). Основними антиїудаїстськими міфологемами православного фундаменталізму є твердження про порочний й аморальний характер іудаїзму, теза про народ-боговбивцю, ідея "кривавого наклепу" і констатація метафізичної протилежності

¹ Нуруллаев А.А. Проблемы диалога религий в эпоху глобализации. // [http:// www.humanities.edu.ru/db/msg/45643](http://www.humanities.edu.ru/db/msg/45643)

² Ксенофобія релігійна. // Релігійний словник. За ред. професорів А.Колодного і Б.Лобовика. - К., 1996. - С. 172.

³ Верховский А. Религиозная ксенофобия. // Верховский А., Михайловская К. Прибыловский В. Национализм и ксенофобия в русском обществе. - М., 1998. - С.168.

⁴ Цит. за: Лихачов В. Национализм и ксенофобия // [http://xeno.sova-center.ru/ 1ED6E3B/216049A](http://xeno.sova-center.ru/1ED6E3B/216049A).

християнства іудаїзму, сатанинської сутності останнього. Передусім, через консерватизм, що є характерною рисою східнохристиянської догматики й загальної ментальності східної християнської церкви, в рамках православ'я досить складною є ревізія офіційної доктрини щодо євреїв, на зразок тієї, котра була здійснена в католицькій і у більшості протестантських Церков. Адже, після Холокосту західні деномінації визнали відповідальність християнства за антисемітизм й офіційно зняли основне традиційне обвинувачення проти євреїв – у боговбивстві. В силу цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних причин, подібна ревізія не відбулася в Російському православ'ї і навряд чи відбудеться найближчим часом. Всі традиційні середньовічні звинувачення проти іудеїв, що висловлювалися в доволі різких формах ще Отцями Церкви, є актуальними в православ'ї й донині та періодично повторюються на сторінках церковних видань.

Проте ксенофобія не є єдиною базою фундаменталізму, зокрема православного. Позиція "ревнителів благочестя" (а так зазвичай називають православні фундаменталістські кола) більшою мірою складається з протесту проти лібералізації внутрішнього життя церкви, пристосування його до сучасних трансформаційних процесів. Між іншим, конфлікт з модерністськими віяннями сучасності є конститутивним для фундаменталізму, враховуючи контекст виникнення останнього: стрімкий процес секуляризації культури, втрати традиційних цінностей, падіння інтересу до віри та релігійного життя. Та, як влучно зазначив протестантський теолог Пауль Тілліх: "Фундаменталізму не вдається вступити в контакт із сучасною ситуацією - не тому, що він говорить поза будь-якою ситуацією, а тому, що він говорить з позиції такої ситуації, що знаходиться вже в минулому".¹ І правда, до фундаменталізму підчас звертаються за відповіддю на питання сьогодення, що далеко не завжди співпадають з тими, якими цікавились у перші століття християнства. Тому у наш час фундаменталізм виглядає все більшим анахронізмом, що проявляється, зокрема, у вимогах заборонити аборти, виявах нетерпимості щодо "сексуальних меншин", у закликах до більш ідеологізованої політики тощо. Загальним же в його "програмі" - є безкомпромісний антиєкуменізм, який блокує всі форми релігійного діалогу.

Проте далеко не всі дослідники процесів єкуменізму та релігійних взаємовідносин беруть до уваги проблему фундаменталізму. Так, на нашу думку, вивчення цього феномену в контексті становлення релігійно-конфесійного діалогу може зробити певний внесок у розвиток останнього.

Важливим тут є цілісний підхід до проблеми єкуменізму – треба вирішувати питання не тільки теологічного і духовного характеру, але й соціального та політичного. Мета єкуменізму, як ми її розуміємо, – єдність у різноманітті. Треба шукати різноманітність без розмежувань, а єдність – без однорідності. У межах єкуменічного спілкування повинні враховуватися й поважатися будь-які акценти. І якщо до діалогу залучається та чи інша релігія, то вона повинна бути представлена не тільки і не стільки ліберальним її крилом, природно „відкритим”, а в усій повноті її складових.

Фундаменталізм – дуже неоднозначне явище, з різноманіттям виразів та виявів. Залежно від форми, яку це явище набуває, слід вести оцінку його ролі й місця в конструюванні міжрелігійного діалогу.

Вивчення фундаменталізму на початку ХХ століття переважно характеризувалося його відкритою критикою. Теологічні дослідження цього явища були від початку детерміновані негативним його сприйняттям як викривлення істинного християнства. Після Другої Світової війни про фундаменталізм заговорили перш за все як про релігійне явище², але таке, що характеризується репресивними настроями й авторитаризмом, нездатністю до критичного мислення, зарозумілістю, схильністю до теорій змови тощо. Загалом, таке визначення фундаменталізму базувалося передусім на популярних на той

¹ Тілліх П. Систематическое богословие. - СПб., 1998. - С. 9.

² Ernest R. Sandeen. The Roots of Fundamentalism. - Chicago, 1970; George M. Marsden. Fundamentalism and American Culture. - New York, 1980.

час стереотипах, а у теперішній час є складовою тих припущень, що формують популярний жанр антифундаменталістської полеміки.

Сьогодні фундаменталізм слід розглядати як одну із форм сучасної релігійності. Це явище визнається Пітером Хаффом, американським теологом, „суттєвою подією у сучасній релігії”, а Роберт Ватноу назвав його „одним із визначальних елементів релігійної мозаїки”.¹ Дуже важливим при такому підході є відмова від парадигми модерну (фундаменталізм як „зіпсована версія” релігії) та звернення до постмодерної моделі інтерпретацій (плюралістичний підхід).

Сучасний християнський фундаменталізм – це одна з форм реалізації поширеного серед християн прагнення віднайти та дотримуватися певних фундаментальних основ перед виявом сучасності. Це - відповідь на прагнення прорватися крізь різноманітні семантичні системи, безліч релігійних, антирелігійних, арелігійних, моральних, аморальних посягань; відповідь на прагнення віднайти опору в соціальній нестабільності. Фундаменталізм є однією з ірраціональних, панічних форм відповіді на кризову ситуацію, що склалася у нашому суспільстві. Він є реакцією на різноманітні загрози та атмосферу невпевненості. У межах цієї тенденції виокремлюється туга за старим світом, який, за таких умов, здається досить усталеним, безпечним і передбачливим. Це – спроба серед безладу і хаосу відновити старий порядок з його системою цінностей.

Слід зазначити, що загрози та зміни, які нині ми можемо спостерігати в суспільному житті, носять універсальний характер, тобто стосуються кожного, незалежно від його віросповідання. Тому не дивно, що явище фундаменталізму ми можемо спостерігати в усіх, принаймні монотеїстичних, релігіях. У наш час фундаменталізм слугує „трансформаційною силою” переважно у світових релігійних традиціях. Проте, незважаючи на значну присутність фундаменталізму в релігійному пейзажі, діалог має тенденцію працювати без врахування цієї особливості. Фундаменталісти та їх інтереси рідко представляються в „зіткненнях” різних віросповідань. Але й зі свого боку ізоляціоністськи налаштована частина релігійних діячів уникає міжрелігійного діалогу через побоювання "азнати поразку" в ході взаємодії з представниками інших конфесійних спільнот у богословській сфері, а, відтак, тим самим посилити позиції своїх ідейних конкурентів. До того ж, вони побоюються й активізації інтересу у їх прихильників до вчення конкуруючої релігії, що послабить фундаменталістські ряди.

Проте, більш за все їх турбує та обставина, що у ході діалогу відбувається взаємний вплив його учасників, що може спонукати до перегляду власних світоглядних та ціннісних позицій (можливо, на користь іновірців!)².

Діалогічний принцип нині послідовно реалізується через подолання егоцентризму кожної із сторін. Він передбачає відкритість іншому, взаємну повагу та здатність бачити Бога й в інших контекстах, а не винятково в своєму. "Треба кожному християнину визнати право інших на свій шлях до Бога і вміти чути їх, а не йти до них із завчасно заготовленими і беззастережними відповідями із питань взаємного інтересу".³ Треба залучати до діалогу й фундаменталістів, бо перед загрозою світових викликів знаходяться всі, а разом, можливо, легше буде вирішувати деякі соціальні проблеми.

При цьому слід усвідомлювати, що релігійний діалог не може і не повинен виключати можливість конфронтації та критичного аналізу. Бо ж відомо, у спорі народжується істина. Тому треба відмовитися від діючого на сьогодні принципу: істина за нами, а все інше - ересь. Адже, як свідчить історія, претензія на виняткове володіння істиною зрештою веде до нетерпимості. "Нам потрібен діалог, що відкриє можливість кожній релігійній традиції виявити свій потенціал у творенні особистого, сімейного,

¹ Robert Wuthnow, *Christianity in the Twenty-first Century*. - New York, 1993, P. 109.

² Нуруллаев А.А. Проблемы диалога религий в эпоху глобализации. // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2001.- №3.– С.31.

³ Колодний А. Християнство в духовних і культурних процесах сучасності. // Науковий вісник Чернівецького університету. Зб. наук. пр. – Чернівці, 2003.– Вип. 163-164 (Філософія).– С. 10.

суспільного життя, в побудові міцного та справедливого світу".¹

Діалог має бути "одним із засобів соціальної інтеграції, консолідації зусиль віруючих та їх об'єднань у наданні суспільству гуманного характеру"² – в цьому зосереджена колосальна внутрішня потенція діалогічного формату міжрелігійного спілкування. Але тільки тоді, коли серед учасників міжрелігійного діалогу, на нашу думку, належне місце займуть фундаменталісти, що повинно бути визнано ціннісно необхідним, тільки тоді можна казати про його результативність, про здійснення ним його інтегративної функції. „Міжрелігійний діалог доти не зможе здійснювати свою універсальну місію, доки він не усвідомить необхідність участі в ньому фундаменталізмів”³.

Нажаль, сьогодні міжнародна спільнота сприймає фундаменталізм лише як небезпечну тенденцію до нетерпимості та варварству. За загально прийнятим уявленням він становить серйозну загрозу для міжнародної духовної гармонії, зокрема, коли асоціюється з екстремізмом, коли керується поверхневими думками, ідеями, методами, що робить діалог у такому випадку взагалі неможливим.

Відтак, майбутнє міжрелігійного діалогу залежить від його здатності віднайти точки стикання з фундаменталістами всіх світових традицій для конструктивного обміну між ними та членами інших релігійних течій. Стара модель „ексклюзивістського” плюралізму повинна поступитися новій моделі плюралізму, якщо буде охоплювати та визнавати рівноцінними всі рухи часу. Це може здаватися сміливою заявою, але якщо фундаменталізм є релігійним явищем ХХ століття, то відкритий екуменізм більше не може дозволити собі його ігнорувати або сприймати виключно негативно. "Міжрелігійний діалог важливий не тільки як засіб подолання можливих непорозумінь і підозрілості між релігійними спільнотами, але й як спосіб спільного відстоювання в умовах секуляризму духовних та моральних цінностей."⁴ То ж треба визнати, як висловлює той же П. Хафф, „фундаменталізм як реакція проти сучасного секуляризму, винний бути включений до дебатів нашої ери”.

*Т.Гаврилюк**

ПЕРСПЕКТИВА МІЖРЕЛІГІЙНОГО ДІАЛОГУ В КОНТЕКСТІ ІДЕЇ БОГА

Проблема налагодження, оптимізації міжрелігійного діалогу та екуменічного руху в Україні є ключовою проблемою сьогодення. В умовах розгортання глобалізаційних процесів і пов'язаного з ними прагнення народу до чіткої етноконфесійної самоідентифікації, що не залишили осторонь і Україну, актуалізувалися питання стану й розвитку перспектив міжрелігійного діалогу в контексті ідеї Бога. Відомо, що саме ідея Бога, є саме тим фундаментом, на якому вибудовуються різні вірування та релігії. При цьому зауважимо, що будь-яка релігійна система (традиція) має власні уявлення й розроблені концепції ідеї Бога.

¹ Пространство СНГ - место уникального межрелигиозного диалога. // [http:// www. tserkov.info/numbers/churchsociety/?ID=883](http://www.tserkov.info/numbers/churchsociety/?ID=883)

² Филипович Л. Міжрелігійний діалог: Україна і Європа. // Державно-конфесійні відносини в Україні у контексті сучасного європейського досвіду. Зб. наук. мат. – К., 2004. – С. 156

³ Huff A. P. The Challenge of Fundamentalism for Interreligious Dialogue. / Cross Currents. - 2000. - Vol. 50. - Issue 1-2.

⁴ Пространство СНГ - место уникального межрелигиозного диалога. // [http:// www. tserkov.info/numbers/churchsociety/?ID=883](http://www.tserkov.info/numbers/churchsociety/?ID=883)

* Співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.